

Наташа П. Кљајић

Основна школа „Бранко Радичевић”
Бољевци – Прогар

DOI: 10.46793/KDNN23.291K

УДК: 81`42:821.163.41-93-1 Стевановић Б.

Саша С. Чорболоковић

Универзитет Сингидунум
Београд

ИНОВАЦИОНИ НАЧИНИ ТУМАЧЕЊА НЕПОЗНАТИХ РЕЧИ И ИЗРАЗА У АВАНТУРАМА КРАЉЕВИЋА МАРКА БРАНКА СТЕВАНОВИЋА

Апстракт: Предмет овог рада је анализа и разматрање начина приближавања мање познатих и архаичних речи и израза у збирци поезије за децу и младе *Авантуре Краљевића Марка* Бранка Стевановића. Основни циљ рада је испитивање иновационих начина тумачења застарелих непознатих или заборављених речи и израза којима аутор прибегава. Задаци рада су уочити контекст речи и израза, значење и функцију; поступке којима се речи објашњавају, те истражити колико стихована форма доприноси лакшем разумевању детаља из епске, легендарне и историјске биографије Марка Краљевића. Стевановић бројне историзме, архаизме, фразеологизме и пословице актуелизује и повезује са савременим контекстом у виду стихованог ауторског коментара у дидаскалијама у самом тексту или у фуснотама и на тај начин спаја различите књижевне жанрове, али и функционалне стилове (књижевно-уметнички и научни). Онеобичавањем семантичке интерпретације речи и израза, међужанровским и међустилским поигравањем, ученици се мотивишу да лакше усвоје речи и фразеологизме који најчешће нису део ни њиховог пасивног фонда речи и тако отклоне препреке у доживљају и рецепцији књижевног дела.

Кључне речи: непознате речи, изрази, тумачење, рецепција, иновације, епска биографија, Марко Краљевић, поезија за децу и младе.

1. УВОД

Непознате и мање познате речи и изрази уско су повезани са разумевањем, рецепцијом једног књижевног дела, а касније и његовим успешним

тумачењем на часу.¹ Нажалост, инвентар непознатих речи у ученичкој популацији током времена све се више увећава, о чему сведоче и бројна истраживања. Лексика није само непозната него и веома удаљена од искуства данашњих ученика.² То је можда најоучљивије приликом обраде епских пејама, мотивисања за њихово читање и разумевања прочитаног, где је веома заступљена лексика традиционалне културе коју репрезентују архаизми и историзми, међу којима су свакако најбројнији турцизми, а које ученици немају ни у пасивном фонду речи.³ Зато је трагање и проналажење начина приближавања непознатих речи у виду другачијег тумачења у односу на постојећа решења и праксу више него потребно.

Иновативност поетског писма Бранка Стевановића у савременој збирци поезије за децу и младе *Аванџуре Краљевића Марка* огледа се у свести аутора да епски, историјски, а особито лексички слојеви тематског круга о најопеванијем српском јунаку народне традиције бивају сложени, удаљени и херметични младом реципијенту, те да их је путем савремене стиховане обраде потребно приближити, растумачити и сликовито дочарати. У том контексту, наставно тумачење поменуте збирке би, уз користи од компаративног приступа и веза усмене епике и савремене лирике за децу и младе, било пожељно и за освежавање већ утврђених модела тумачења непознатих и мање познатих речи, те лингвостилистичких и лексиколошких вежби.

¹ Николић истиче да реч може бити непозната и по облику и по значењу; позната је реч, али је непознат појам који је њоме означен или познати су облик и основно значење, али је непознат њен смисао у контексту (2006: 302).

² „Некадашње покућство, одећа, оруђа за рад, оружје, коњска опрема, делови кола и разбоја, ентеријери старих кућа и воденица, врсте шумског дрвећа, трава и цвећа, сорте воћа, пољопривредна и сточарска лексика, верски и митолошки појмови, називи народних и верских празника: све је то у великој мери ученицима непознато и на појмовном и на лексичком плану” (Николић 2006: 303).

³ Пажљиви проучаваоци овог проблема указују на то да један од разлога лежи и у томе што „разјашњење значења појединих лексема понекад, и то не тако ретко, у настави бива прескочено” (Драгићевић 2012: 33), што су „објашњења недовољно системски презентована и често непрецизна” (Петровачки, Недељков 2010: 279) или што „ученици немају довољног ни животног ни књижевног искуства” (Мркаљ 2008: 107). Очекивано је бар да су значења речи која су се јављала у ранијим обрађеним текстовима позната, што често није случај у наставној пракси.

2. ТУМАЧЕЊЕ НЕПОЗНАТИХ РЕЧИ У ЧИТАНКАМА И ЛЕКТИРИ

Аутори читанки и приређивачи издања лектире укључују у пропратну апаратуру и објашњење непознатих речи. Два су уобичајена начина њиховог тумачења. Први и најчешћи дат је уз сам текст на маргинама (наводе се адекватни синоними, тј. прилагођена речничка дефиниција). Понекад је објашњење дато са пропратном илустрацијом, како би ученици стекли увид у изглед појма који се објашњава. Дакле, у том случају аутори дају предност визуелном опису јер га сматрају сврсисходнијим. Коришћењем илустрација у припремањима и тумачењима непознате речи се дуже памте и касније користе (Павловић 2008: 142). Други начин подразумева мали речник непознатих и мање познатих речи на крају читанке и издања лектире, што подразумева стално листање и враћање на помоћну методичку апаратуру, које садашњим генерацијама може бити оптерећујуће и демотивишуће. Методичари пак истичу да осим понуђеног ученици не смеју бити пасивни и да их треба оспособити и за самостално трагање у тумачењу непознатих речи, што у доступним штампаним, што у електронским издањима речника (Павловић 2008: 136; Мркаљ 2008: 107). Ученике је потребно ставити у истраживачки положај и код њих створити трајну навику самосталног тумачења непознатих речи и израза како би обогатили своје језичко искуство, проширили свој фонд речи и усавршили свој језички исказ. С друге стране, од наставника се очекује да прати и проучава језичке способности својих ученика и тако планира свој рад. То умногоме зависи од узраста, читалачких навика и наставног програма, али и претходног рада самих наставника (колико су припреми и тумачењу непознатих речи израза, као методичкој припремној радњи, посветили пажње).

3. СВРХОВИТОСТ И КОНТЕКСТ ОБРАДЕ СТЕВАНОВИЋЕВЕ ЗБИРКЕ АВАНТУРЕ КРАЉЕВИЋА МАРКА У ОСНОВНОЈ ШКОЛИ

Идејна, језичка и композициона сложеност епског тематског круга песама о Марку Краљевићу може бити отежавајући фактор код савремених генерација ученика, како у млађим, тако и у старијим разредима основне школе. Криза читања јуначке епике може се премостити применом узрадно прилагођене прераде која у предметној настави књижевности постаје

иницијална каписла за разумевање епске биографије Марка Краљевића, а у предметној настави отвара могућност за компаративна и интертекстуална упоређивања:

Пишући збирку поезије *Авантиуре Краљевића Марка*, Бранко Стевановић усмерио је своју јасну ауторску интенцију управо према двопланости рецепције – док се код читалаца млађег школског узраста може схватити као *увертира* у епски лик јунака који ће спознати у контексту изворног усменог жанра када за њега рецепцијски дорасту, дотле се у неким својим сегментима за ученике старијег школског узраста отвара као *реминисценција* на програмски обрађене садржаје о Марку Краљевићу из усмене и ауторске традиције, а одраслом читачу и тумачу књижевности отвара се у својој сложеној историјско-епској и културолошкој целини, те отвара могућности жанровског, фолклористичког и компаратистичког тумачења (Кљајић 2023: 110).

Како би се Марко Краљевић рецепцијски прилагодио савременим генерацијама ученика и тиме се уклонио низ препрека за разумевање традицијске епске слике у времену данашњем, Стевановић примењује интертекстуална поигравања, дописивања, пародије или идеализацију епске слике⁴ (Маркове мане које су вредносно измењене ка врлинама), те својим игром и спонтаношћу „избавља нашу културну традицију од окошталости, историјске истрошености и пролазности и оживљава је непосредним дејим искуством и хумором” (Љуштановић 2018: 66).

Обавезни наставни (ужи) канон, обухваћен избором у читанкама, полазиште је за инкорпорирање упоредних веза јуначке епике и Стевановићевих поетских прерада, а овом приликом наводе се према издању Вук Стефановић Караџић, *Српске народне њесме II*⁵: „Женидба краља Вукашина” (25), „Урош и Мрњавчевићи” (34), „Орање Марка Краљевића” (73), „Марко Краљевић и соко” (38), „Марко Краљевић и Муса Кесеџија” (71), „Марко пије уз Рамазан вино” (60), „Марко Краљевић и бег Костадин” (67), „Марко Краљевић и вила” (38), „Марко Краљевић укида свадбарину” (69). Како се

⁴ Измењен, нови портрет Марка Краљевића саграђен је по моделу архетипског јунака, поступцима „мотивације, актуелизације, надоградње и слободног преобликовања лика у кључу српског јуначког епоса” (Мићић 2020: 191). Дискурс народне поезије основни је узор и покретач Стевановићу у погледу „тематике и персоналне идентификације јунака дате у инверзији” (Панић 2011: 122), са елементима идеализације, хумора, пародије и ироније. Упућивање на усмени извор видљиво је и путем ауторовог наглашавања или посебног истицања фолклорних синтагми и спојева (*ни њо баду ни њо сиричевима, лејњи дан до њодне*), или тумачењем непознатих речи које се у њима могу јавити (у накнадним фуснотама) – *верна љуба, рујно вино*, итд. (Марковић 2018: 305).

⁵ Нав. према издању: Стефановић Караџић 1987.

Стевановићев поетски дискурс усложњава сваком следећом песмом, интерпретативни фокус може се узрасно разделити на три периода.

1. Мотивација блиским и познатим у првом и другом разреду основне школе - породични контекст у песмама „Мрња и Грубана” (Стевановић 2016: 15), „Марко пије на сламчицу млеко” (15), „Марко Краљевић и врабац жутокљунац”, „Маркови конаци” (22-23) и „Марко Краљевић и ала радознала” (24-25);
2. Наставно тумачење „Занимања Марка Краљевића” (8-9) у трећем разреду основне школе као увод у епски портрет јунака са којим се упознају тумачењем узрасно прилагођених епских песама („Марко Краљевић и соко”, „Марко Краљевић и бег Костадин”) и потоња реинтерпретација у шестом разреду кроз препознавање обрађених мотива након обраде епског тематског круга;
3. Осветљавање ширег епског и историјског контекста, тумачењем песама „Гојковица” (35), „Јефимија” (49), „Како Марко ослобађа робље” (51), „Рало и волови”, „Марко и цар”, „Стрела татаренка” (52), „Марков мач” (60), „Женидба Марка Краљевића” (42-43) и „Где је Марко” (67).⁶

У сва три узрасна и наставна периода професор разредне наставе и професор српског језика користе методичке поступке тумачења непознатих и мање познатих речи као и лексичке, семантичке и стилске вежбе за богаћење речника, а Стевановићева збирка *Аванџуре Краљевића Марка* добар је пример усвајања синонимних речи и богаћења активног и пасивног речника кроз стиховна поигравања. Током тематско-мотивске анализе, уз примену тумачења непознатих и мање познатих речи, у чему и сам аутор учествује својим коментарима у фуснотама, лако се инкорпорира примена унутарпредметне корелације са наставом Лексикологије у домену тумачења архаизама и историзама и преношењем фразеологизама из конотативне у денотативу семантику, као и употребу хумористичког дискурса и поступка игре речима. У домену стилистике занимљива је употреба контраста и сталних епитета и довођење актуелног времена у коме ученици живе у епски контекст, те би у даљем току рада требало представити кључна чворишта за примену Стевановићевог лингвометодичког предлошка у лексичким и стилским вежбама.

⁶ О тематско-мотивском и упоредном тумачењу Стевановићеве збирке у наставној пракси видети: Кљајић 2023: 110 -121.

4. НЕКИ ИНОВАТИВНИ НАЧИНИ ТУМАЧЕЊА НЕПОЗНАТИХ И МАЊЕ ПОЗНАТИХ РЕЧИ И ИЗРАЗА У СТЕВАНОВИЋЕВОЈ ЗБИРЦИ ПОЕЗИЈЕ АВАНТУРЕ КРАЉЕВИЋА МАРКА

Могло би се рећи да се Бранко Стевановић свесно поставља у улогу методичара, користећи се поступком тумачења архаичне лексике путем директних објашњења у тексту, додатака у заградама или фуснотама са дописаним стиховима испод главног текста, што је необичан, али оригиналан, ефектан и деци пријемчив модел. Такође, аутор бројним употребама фразеологизама, са којима се поиграва преношењем из пренесеног у основни контекст, доприноси живости примене окошталих језичких израза, те се и на тај начин богати говорни израз ученика, а не заборавља ни савремени контекст који им је разумљив и путем кога се долази до богаћења пасивног речника из ризнице језичке археологије. Кроз ауторове поступке ученици могу да усвоје и основну поделу лексике према пореклу (турцизми) и сфери употребе (архаизми и историзми), али и да схвате да између ових подела има преклапања јер међу многим турцизмима има и архаизама и историзама.⁷

Наведеним иновативним начинима тумачења непознатих и мање познатих речи и израза аутор вешто остварује повезаност између различитих функционалних стилова (књижевноуметнички и научни), ауторске и народне књижевности, али и различитих програмских подручја унутар наставног предмета Српски језик и књижевност. У средишту наставног поступања се позиционирају функционални приступ настави језика и књижевности и интердисциплинарност (успостављање корелацијско-интеграцијских веза у наставним садржајима). Чини се да је све наведено одличан прилог методици наставе лексикологије, учењу нових речи и њихових значења, а уједно и схватању шта чини основни лексички фонд, а шта његову периферију (архаизми, историзми).

⁷ Да би им се приближила дистинкција између историзама и архаизама, ученицима се може сугерисати да размисле да ли данас одређени појам означен лексемом постоји или не. Уколико постоји, онда је архаизам, а ако не, спада у историзме. Појмови означени историзмима престали су да постоје или да се користе услед различитих околности (друштвени и технички развој, промена начина живота, превазиђеност), а архаизми постоје и даље, само се везују за неку другу, ученицима познатију лексему.

4.1. Стиховани примери у фуснотама

Фусноте као део научног стила нису неуобичајене у приређивању дела из корпуса књижевности за децу и младе, посебно уколико дискурс садржи лексичке слојеве који се смештају у историјски или дијалекатски контекст и који не припадају корпусу лексема из активног вокабулара рецепијената. Преводаилац или приређивач лектирског дела намењеног младима поставља тумачење затамњених језичких значења испод текста, у фусноти, чиме упућује ученика да на истој страни прошири свој пасивни речник и попуни простор нејасноћа. Тим се поступком служи и Стевановић, дајући у виду строфичног дописивања, најчешће у форми дистиха.

Љуба с придевом *верна*:
одана венчана жена (15)

И данас се *рујно* вино пије,
само што је најчешће лошије.
Име му другачије мало,
јер је *рујно црвено* постало (42)

У наведеним примерима аутор је подстакао младе рецепијенте на разумевање сталних епитета *рујно вино* и *вјерна љуба*⁸, са којима се сусрећу већ у петом разреду, приликом тумачења преткосовског епског тематског круга.⁹ Истовремено, посебно се истиче синонимност¹⁰ појмова *верносѝ* и *оданосѝ*, које млађи нараштаји почесто не доводе у блиску везу и указује на етичке вредности које они са собом носе. Лексему *рујно* Стевановић везује за домен архаизама у епској палети боја и упућује на лексему *црвено* – и док ће прва бити део базичне језичке комуникације, друга се може унети у пасивни фонд

⁸ Аутор такав поступак наглашава или посебним истицањем фолклорних синтагми и спојева (*ни њо бабу ни њо сѝричевима, леѝњи дан до њодне*), или тумачењем непознатих речи које се у њима могу јавити (у накнадним фуснотама) – *верна љуба, рујно вино*, итд.

⁹ Ученике треба упутити на то да се стални епитет као окамењени стилски додатак у процесу усменог импровизовања користи чак и када је контекст песме другачији – отуд је Видосава, супруга војводе Момчила, *вјерна* чак и кад чини издају у корист краља Вукашина, да би тек у финалу песме постала *невјерница*.

¹⁰ Додатно богаћење речника и ширење синонимских веза може се извести листањем *Речника синонима* (Ћосић: 2008), где ће се од ученика најпре тражити да пронађу назначене синонимне лексеме из Стевановићеве збирке, а потом и да испишу низ сродних лексема које Ћосић и сарадници наводе. Потом се може дискутовати које би од наведених лексема биле историзми и архаизми, које речи страног порекла, а које неологизми и жаргонизми, те које од њих ученици данас најчешће користе, а које веома ретко или први пут чују.

и употребити у ђачким писменим саставима у којима се представља прошлост или описује неки предмет или појава. Такође, измену назива за боје прати и ауторски коментар о опадању квалитета вина – баш као што је језик осиро- машио одбацивањем низа лексема, тако ни винарство у времену без епских величина нема ону квалитативну вредност као у време Марка Краљевића:

За сваки случај: *мејдан*,
то је терен предвиђен за *гводбоје* (21)

Колан је јака кожна трака
стегнута коњу око стомака
(*Колани* се стежу мало јаче
да задрже у седлу јахаче) (51).

Истичући лексеме *јусџахије*, *дувар*, *веђе*, *мејдан*, *колан*, *ђојаи* и *џоуџ*¹¹, Стевановић представља кључне лексичке аспекте јуначког света коме Марко Краљевић припада, а који су препознатљиви у грађењу његове епске биографије и присутни у програмски одабраним песмама. Опрема јунака дата је кроз појашњавање архаизма *колан* и прецизирање да је *џоуџ* оружје блиско *буздовану*. Илустрације Косте Миловановића посебно наглашавају ове елементе јуначке опреме, што је иначе пожељно у илустровању лектирских текстова и графичког обликовања читанки, а наставник се може послужити и другим илустративним приказима средњовековних јунака¹² или сликама сачуване опреме у музејским збиркама.¹³ Како се под лексемом

¹¹ Поводом лексеме *џоуџ*, Нина Марковић запажа како „у песми 'Шестопер', поред поменутог, користи се синонимна реч – *џоуџ*, док је у песми 'Маркова забава' ово оружје именовано као *буздован*” (Марковић 2018: 314), што је ученицима познатији назив за основно Марково оружје.

¹² Корелација са наставом Ликовне културе може се успоставити анализом слика „Марко Краљевић и Муса Кесеџија” Владислава Тителбаха, „Портрет Марка Краљевића” Мине Караџић и фреске светог ратника наоружаног шестоперцем изнад главног улаза у цркву Марковог манастира, које се могу наћи у прегледима историје уметности или на интернету. Поред разликовања облика ликовног изражавања (сцена борбе – портрет јунака – фрескосликарство), ученици ће запазити буздован као доминантно оружје, а потом и сличности и разлике у опреми коња и јуначког руха у три ликовна дела настала у различитим епохама уметности и израђена различитим ликовним техникама.

¹³ Поред слика и илустрација у уџбеницима историје или историјским читанкама, приказ опреме и оружја јунака, који су често предмет лексичких, тематско-мотивских и семантичких анализа, може се извести кроз стручну посету Војном музеју на Калемегдану, који има изузетно богату поставку музејске грађе. Уз приказ сабљи, мачева, топуза и буздована, као и средњовековних утврда и битака, што олакшава разумевање епских песама о Марку Краљевићу, сви текстови везани за хајдучку и устаничку епiku, Први српски устанак, српско-турске

мејдан у наставној пракси најчешће подразумева сам ток двобоја, Стевановић прецизира да је заправо реч о простору на коме се чин јуначког надметања одвија:

Тојуз: оружје из давних дана,
најближи рођак буздована (38)

Ђојаи је назив за коње,
али не било које
већ оне чија је длака
потпуно беле боје (37).

Боје коња у народној поезији такође су непознате савременом лексичком кругу ученика, а потребно их је јасније одредити и прецизирати. Зато наставник може подстаћи ученике да, на трагу Стевановићевог објашњења лексеме *ђојаи*, потраже на интернету називе за друге врсте коња и да тиме умеју да их распознају и разликују:

- *вранац* – црн коњ, црног репа и гриве;
- *сивац* или *зеленко* – бели или сиви коњ са мањим или већим сивим печатима;
- *кулаш* – коњ жуте длаке са црном гривом и црним репом;
- *горай* – смеђ коњ са црном гривом и црним репом.
- *шарац* – основна боја длаке је бела, са пољима смеђе, црне или жуте боје;
- *алай* или *риђан* – коњ црвенкасте боје којем су грива и реп у истом тону као боја длаке.¹⁴

На тај ће начин ученици запазити да Бошко Југовић јаше *алайа* (риђег коња), Иво Војновић верног *горайа* (смеђег коња), Милош Војиновић *кулаша* (жутог коња са црном гривом и црним репом), а у лирској народној љубавној песми „Драги и недраги” у стиху „коњ *зеленко* росну траву пасе” препознаће сивог коња.

Затим би требало размислити о архаичним лексемама које ученици данас тешко или ретко препознају, па у том смислу истаћи следеће примере:

ратове, Први и Други светски рат могу се приближити управо кроз вођени обилазак са културом и наставником историје. Детаљније на: < <http://www.muzej.mod.gov.rs> > (15. 9. 2023)

¹⁴ Нав. према: < <https://svijetkonja.ba/boje-konja/> > (3. 9. 2023)

Иза речи *йустѡахије*
Раздојничка дружина се крије (51)

Није згорега имати у виду:
кад се каже *дувар* мисли се о зиду (52)

У последње време све ређе и ређе,
уместо обрве говори се *веђе* (52)

Стевановић архаизме *йустѡахије* и *веђе* тумачи ученицима познатим лексемама *раздојничка дружина* и *обрве*, а турцизам *дувар* лексемом *зид*, указујући на то да се архаизам може заменити речју која има исто значење јер предмет који описује постоји у контексту данашњем, за разлику од историзма (*ѡоѡуз*, *колан*), који остаје у историјском контексту и за који је потребно приближити дух времена, у овом случају витешки контекст средњег века. И овде је препоручљиво да се ученици у писаном изражавању охрабре да употребе новоусвојене лексеме и тиме их утврде као вид стилског богаћења.¹⁵

Како смо већ истакли, ефекат постављања тумачења непознатих и мање познатих речи испод основног текста дела погоднији је од поступка тумачења у издвојеном и на крају књиге одштампаном речнику. Стихована игра додатно мотивише ученике да се баве лексичком археологијом и ширењем вокабулара и на тај начин превазиђу отклон према језику епске народне песме и књижевне традиције, јер се неке од ових речи могу пронаћи и у канонским текстовима српског романтизма и реализма (Ј. Ј. Змај, Бранко Радичевић, Ђура Јакшић, Лаза Лазаревић, Милован Глишић, Јанко Веселиновић). Стевановић стога своја лексичка појашњења држи чврсто уз структуру песме, што изазива пријатан ефекат изненађења код деце и младих и наводи их да у току читања усвајају непознате и мање познате речи, те пад пажње практично не постоји, већ изазива заинтересованост и развија учење и усвајање појмова кроз примену језичке игре.

¹⁵ У том смислу, приликом задавања теме из епске прошлости у основној и средњој школи, пожељно је да наставник постави ученицима задатак да употребе одређен број лексема (10–20) које су претходно протумачене на часовима анализе епских песама и Стевановићеве збирке, а које ће им бити одштампане на наставном листу или исписане на табли. Посебно је ефектно уколико ученици користе речи у саставима у којима сами осмишљавају наратив (*Моја аванѡура с Марком Краљевићем*, *Нова јунашѡва Марка Краљевића*), мада се могу користити и у портретисању јунака (*Како замишљам Марка и Мусу на мејдану*) или градњи епске биографије (*Ејски лик Марка Краљевића*, *Врлине и мане Марка Краљевића*).

Ученике би требало охрабрити да као вид стваралачке активности и сами осмисле стихована објашњења, тиме што ће им се из корпуса књижевних класика понудити најпре тумачења непознатих и мање познатих речи на маргинама текста, а потом дати задатак да на основу тих објашњења представе своја стихована тумачења, у форми дистиха или катрена, или ако је реч о ученицима седмог и осмог разреда, поступку „бацања/слагања рима”, карактеристичног за реп/треп музички правац. На тај би се начин освежили учестали поступци објашњавања историзама, архаизама и туђица, а истовремено уважиле и интересне сфере и културолошки аспект у коме млади данас одрастају.

4.2. Фразеологизми као део стиха или цео стих

Стевановић врло вешто бира и фразеологизме у складу са тематским, мотивским и идејним елементима свог дела. Приликом њиховог интерполирања у стиховану форму, често прибегава бројним структурним и семантичким иновацијама, а поред тога, служи се и актуелизацијом примера и остваривањем хумористичких ефеката како би привукао и одржао ученичку пажњу, појачао и продубио ученичко интересовање за прочитане епске песме и подстакао их на истраживање мање познатих детаља о Марку Краљевићу.

Да би нагласио да је реч о рађању не било ког, већ Марка Краљевића, јунака над јунацима, аутор се послужио фразеологизмом *летњи дан до њодне* (у значењу: 'нешто што дуго траје'). Тиме се уједно упућује на најпознатији Марков мегдан са Мусом Кесеџијом („рвали се летњи дан до подне”):

Ако ништа – бар због риме згодне:
Рађао се летњи дан до њодне. (8)

Његову праведност и заштитничку улогу Стевановић наглашава фразеологизмом *ни њо дабу ни њо стричевима* ('праведно, правично, објективно и непристрасно'¹⁶), уз упућивање на праведност суђења коме прибегава, по савету мајке Јевросиме, у епској песми „Урош и Мрњавчевићи”, у којој је легитимитет наследног права са оца на сина (са Душана Силног на Уроша) ставио испред породичних веза са оцем Вукашином и стричевима Угљешом и Гојком:

¹⁶ РСЈ, под *дабо*.

Заштитник је и судија свима,
ни њо дабу ни њо сѣричевима. (8)

У оба примера постоји директна интертекстуална веза са стиховима епске песме који се најчешће и уче за изражајно казивање након обраде тематског круга о Марку Краљевићу (опис мегдана Мусе и Марка, завет мајке Јевросиме сину да не ставља интересе блиских сродника изнад принципа правдољубља), чиме се ученици подстичу да током читања збирке у шестом разреду обележе места која су претходно изражајно казивали (читање с оловком у руци) и размисле о њиховој семантици у руху стиха песме за децу и младе. Тиме се казивање стихова епике схвата не само као део опште културе, већ се указује да се у савременом стваралаштву поступак цитатности често примењује, са истим или измењеним значењем интерполираних стихова.

Марко своје расположење мења у песми „Рало и волови” и није увек склон савладавању Турака на друму, те их пушта да иду. Зато аутор вешто користи фразеологизам *широко њи њоље*¹⁷ (‘ради слободно, како желиш’), где значајно мења матрицу епске песме „Орање Марка Краљевића”, у којој увек долази до сукоба на друму:

Некад Марко буде добре воље
Па им каже: „Широко вам њоље!” (58)

Дакле, Марко може и да поштеди другу страну уколико му то расположење наложи, што може имати и назнаке решења ситуације која не мора увек бити конфликтна – уколико му нису начинили штету, већ само мирно пролазе, Турци могу бити и пропуштени без кавге. То је у наставном контексту посебно значајно за решавање педагошких ситуација путем развијања техника асертивности, те се овде успоставља корелација са наставом Грађанског васпитања и новоуведеног изборног предмета Врлине и вредности.¹⁸

Интересантни су фразеологизми који имају компоненту *Маркови ко-наци* (24–25). У РСЈ под *конак* присутна су два фразеологизма:

¹⁷ РСЈ, под *њоље*.

¹⁸ Овде је могућа сарадња наставника са педагошко-психолошком службом која може детаљније да објасни принципе ненасилне комуникације, а да их наставник илуструје ситуацијама из обрађених текстова. То је посебно значајно за повезивање наставе књижевности са решавањем типичних педагошких ситуација у школском окружењу.

- *обећавајџи Маркове конаке* (‘обећавати коме много, нереално’);
- *јричајџи /ширијџи/расјредгајџи Маркове конаке* (‘причати дуго и преопширно о нечем неважном’).

РСАНУ, под *конак*, бележи уз наведене још два фразеологизма:

- *истираживајџи Маркове конаке* (‘истраживати нешто непотребно, без разгорите сврхе’);
- *јџерајџи Маркове конаке* (‘тежити за нечим недостижним’).

У конкретном случају Стевановић је узео само синтагму *Маркови конаци*, која се јавља у свим фразеологизмима као њихов интегрални део, па ју је потом семантички иновирао у правцу буквализације значења јер се у његовој песми под *конацима* подразумева *месџо* (*склонишијџе, дом, одморишијџе*) за *врајџе* и *јџијџе*. Дакле, са плана конотативног прелази се на денотативно значење, које је ближе млађој читалачкој публици (млађи разреди основне школе), а који још увек нису у пуној мери развили моћ метафоричког и апстрактног мишљења.

У Стевановићевој збирци присутни су примери глобалних фразеологизама (са потпуно измењеном семантиком целог скупа речи), који припадају народној фразеологији¹⁹. У откривању њихових значења стиче се утисак да ће се ученици лакше снаћи кад треба одгонетнути само пренесено значење једног дела фразеологизма него целог, и то више захваљујући контексту него неком предзнању. Да би им била јаснија специфичност устаљеног језичког израза, требало би поћи од неких разговорних фразеологизама које су имали прилике да чују (*обрајџи досџан, јрави се луд...*). Битно је да добрим питањима и вођеним разговором ученици уоче разлику између основног и пренесеног значења, као и да ли је носилац фразеолошког значења цео скуп речи или само један део. Тек онда се може уочити и ауторов поступак у конкретним употребљеним примерима. На тај начин ученици ће схватити зашто и колико се значење фразеологизама разликује од значења његових саставних делова, односно да оно не представља буквално значење, већ пренесено значење које је увек исто и непроменљиво. Да би фразеолошко значење било још уочљивије и јасније, може се у структуру одређеног фразеологизма убацивати и нека друга компонента која би раздила значење и тако практично показати устаљеност и јединственост значења.

¹⁹ Глобални фразеологизми су: *широко јџи јоље; ни јо дабу ни јо сџричевима; лејџи дан до јодне*.

4.3. Осавремењавање и повезивање са савременим контекстом

Како је већ споменуто, једна од Стевановићевих ауторских интенција било је и довођење средњовековног контекста у везу са актуелношћу савременог тренутка у коме млади читаоци живе зарад препознавања одређених историјских појава, њиховог бољег разумевања, универзалности, али и вредносне компарације (естетске, етичке). Овај сегмент језичких игара ученицима је посебно интересантан јер уз хумор и иронију уважава њихово непосредно искуство, али их и упућује да пореде и повезују појаве, те да критички промишљају и развијају вештине дискусије и аргументације.

У песми „Марко пије на сламчицу млеко” ученицима познат контекст, испијање млека на сламчицу из тетрапака, поставља се у оквир који је у средњем веку могућ; уместо пластичне, реч је о сламчици од ражи. Активност ученицима позната и блиска указује на сродност Марковог одрастања са њиховим, али се указује на свет без вештачких материјала и шири додир са ненарушеном природом:

За то време он у пољу тражи
пошироку сламчицу од ражи (16).

Употреба контраста и антонимије присутна је и у породичном контексту: Маркова бака се у песми „Мрња и Грубана” представља контрастивно свом на први поглед непријатном имену изведеном од придева *ѝруд*, те задовоља епитет *нежне* (контраст и антонимија), чиме се истиче етички аспект да се о појединцу на суди по његовом имену, док се деда Мрња одређује као *личности јака*, чиме се истиче снага воље, карактера и моралних принципа, на којима се граде етичке вредности у деци и младима. Ако бака представља *женски ѝринциј дрије и ѝажње*²⁰, деда представља *мушки ѝринциј одбране и зашћићте*, чиме Стевановић кроз антонимски пар потцртава поредак традиционалног друштва у коме будући епски јунак сазрева.

Осавремењавање је видљиво и приликом директног поређења *рала и волова* (у већ помињаној песми „Рало и волови”) са *ѝројелером* (део брода или хеликоптера), чиме се врши унутарпредметна корелација са наставом

²⁰ Личност баке посебно изазива емпатијски однос код ученика, посебно кроз детаљ на Миловановићевој илустрацији (бакин колач у облику срца, налик на колаче из савремених апарата), универзалност љубави баке и унука није окоштала у историјску категорију. Слично се може запазити и читањем песме „Марко и брат му Андрија” (18), која тематизује сукоб браће око играчке (дрвени коњић), који је присутан и данас у одрастању, те упућује на вештине ненасилне комуникације.

Технике и технологије. На основу фотографија, техничких цртежа или макета бродова или хеликоптера (играчака које ће ученици донети од куће или направити на часовима моделарства) може се дочарати начин окретања пропелера, а потом и објаснити да у жару борбе Марко витла својим неуобичајеним оружјем вешто и брзо попут пропелера који омогућава погон савременим превозним средствима. И овде илустратор Милићевић хиперболисано Маркову снагу представља као лет са пољопривредним оруђем, што асоцира на то да лексема *(ћо)лећейи* може бити метафоричка слик глагола *(ћо)хићайи*, *(ћо)журићи*, *(ћо)јурићи*, што се учестало у разговорном стилу и свакодневној комуникацији, а има експресивно значење – додатно се потцртава потребна брзина и снага кретања.

Најдиректније приближавање времену данашњем, уз неспорну критику актуелног тренутка у коме је појам средњовековног витештва замењен бахатошћу и осиношћу имућних момака изведено је у песми „Разлике” (29), грађеној на контрастивности. Уместо коња које су јахали јунаци у Марково доба, данас „дим из ципа / за очи нас штипа” (29), а птичји је цвркул замењен бучном музиком: „Данас им је блиска / из звучника вриска” (40). Хармонични свет природе и јунаштва у прошлости замењен је контаминираним, бучним и дисхармоничним светом у времену данашњем, у коме доминирају криминал и неукус, а појам *делије* данас се везује и за једну од навијачких група, те је ово место на часу у коме се може поразговарати о поремећеним вредностима у савременом друштву, кичу и шунду, правом и лажном навијању и тежњи да се појам јунаштва не везује за негативне јунаке, који се данас кроз филмски и телевизијски програм, као и поједине музичке жанрове, младима промовише као пожељан.

Кроз све ове примере наставног поступања ученици се како на тематско-мотивском, тако и на лингвостилистичком плану подстичу да развијају вештине запажања, повезивања, упоређивања, анализе и синтезе. Исто-времено, управо у тренутку интензивирања пројектних активности зарад развијања саосећања, колективног духа и сарадње (према Смерницама МНПТР) и осмишљавања изборног предмета Вредности и врлине, наведени примери могу бити окоснице за тематску дискусију или расправу у којој ће се размотрити однос прошлости и садашњости, добра и зла, вредног и безвредног, трајног и пролазног, а да то буде зачињено узрасно прилагођеним хумором. И у том погледу, било би пожељно применити везе лингвистичких и поетичких аспеката збирке *Аванџуре Краљевића Марка* кроз предложени модел у актуелном наставном тренутку и њиме тежити превазилажењу кризе читања, кризе учења и усвајања кључних појмова и понајпре – кризе вредности, понашања и етоса у школском окружењу.

5. ЗАВРШНА РАЗМАТРАЊА

Предложен приступ настави лексикологије на примеру Стевановићеве збирке *Аванџуре Краљевића Марка* обухвата елементе огледног/угледног, инсистира на решавању проблема и сарадњи као значајним међупредметним компетенцијама. Истовремено, чврсто се повезују дијалогски, монолошки и демонстративни метод, а постоји и могућност примене метода стручне посете са текстовним методом и интерполацијом стваралачких игара. Такође, корелацијски се спаја настава више предмета (Историја, Ликовна култура, Информатика, Географија), што даје могућност примене пројектне наставе и тематских дана, али и чврсто интегришу све три наставне области предмета - Језик, Књижевност и Језичка култура.

Ученици јасно усвајају однос историзама и архаизама, уче се разумевању механизма обликовања фразеологизама, а истовремено, упућују се на помно читање и читање с оловком у руци и усвајају читање фуснота као елемент научног стила. Тиме су задовољени сви потребни параметри за реализацију иновативних, али наставно широко применљивих облика методичког поступања, уз уважавање наставе усмерене ка исходима и ваљану припрему за израду завршног испита²¹. Методичка радња тумачења непознатих и мање познатих речи тиме престаје да буде окамењена и овештала и повезује се са елементима поетике игровности у савременим токовима поезије за децу и младе, чији је један од кључних представника управо Бранко Стевановић.

ИЗВОРИ

Стевановић (2016): Б. Стевановић, *Аванџуре Краљевића Марка*, Београд: Лагуна.

Стефановић Караџић (1987): В. Стефановић Караџић, *Српске народне ње-сме II*, Београд: Просвета – Нолит.

²¹ На тестовима за проверу завршног испита неизоставан је задатак са провером значења мање познатих речи, посматраних у контексту краћег одломка. Управо су речи синонимног значења, архаизми и историзми најчешће присутни у радним налозима, а на основу животног искуства, опште културе, али и грађења пасивног речника поступком тумачења непознатих или мање познатих речи, као и смисла краћег одломка, ученик би требало пажљивим читањем понуђених одговора да препозна могуће дистракторе и елиминише их, а потом и запази адекватан синоним.

ЛИТЕРАТУРА

Драгићевић (2012): Р. Драгићевић, *Лексиколоџија и ђрамаџика у школи*, Београд: Учитељски факултет Универзитета у Београду.

Кљајић (2023): Н. Кљајић, Могућности наставног тумачења збирке поезије *Аванџуре Краљевића Марка* Бранка Стевановића у основној школи, *Детџињсџиво*, 2/23, Нови Сад: Змајеџе дечје игре.

Љуштановић (2018): Ј. Љуштановић, О типолошким моделима у српском песништџу за децу у 21. веку, у: В. Јовановић, Б. Илић (ур.), *Књижевностџ за децу у науци и настџави*, Јагодина: Факултет педагошких наука Универзитета у Крагујевцу, 61-74.

Марковић (2018): Н. Марковић, *Аванџуре Краљевића Марка*: усмена епска песма у руху савремене поезије за децу, у: В. Јовановић, Б. Илић (ур.), *Књижевностџ за децу у науци и настџави*, Јагодина: Факултет педагошких наука Универзитета у Крагујевцу, 299-322.

Мићић (2020): В. Мићић, *Детџе чиџјалац и хронолоџија чиџјања*, Београд: Учитељски факултет Универзитета у Београду.

Мркаљ (2008): З. Мркаљ, *Настџавно ђроучавање народних ђриџоведака и ђредања*, Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије.

Николић (2006): М. Николић, *Метџодика настџаве срџскоџ језика и књижевности*, Београд: Завод за уџбенике.

Павловић (2008): М. Павловић, *Приџремање настџавника и ученика за џучмачење књижевних дела*, Београд: Завод за уџбенике.

Петровачки, Недељков (2010): Љ. Петровачки, Љ. Недељков, Традиционална култура и савремени ученик, *Сусреџи кулџура* 1, Нови Сад: Филозофски факултет, 263-272.

Панић (2011): Т. Панић, Васпитни и забавни Марко Краљевић, *Детџињсџиво*, 3-4, Нови Сад: Змајеџе дечје игре, 121-124.

РСЈ (2005): *Речник срџскоџа језика*, Нови Сад: Матица српска.

РСАНУ (1978): *Речник срџскохрџватскоџ књижевноџ и народноџ језика* (књига 10), Београд: Институт за српскохрџватски језик.

Ђосић и др. (2008): П. Ђосић и др., *Речник синонима*, Београд: Корнет.

ИНТЕРНЕТ ИЗВОРИ

Воје конја <<https://svijetkonja.ba/boje-konja/>> (посећено 3. 9. 2023)

Војни музеј <<http://www.muzej.mod.gov.rs>> (посећено 15. 9. 2023)

Nataša P. Kljajić

Elementary school "Branko Radičević"
Boljevci - Progar

Saša S. Čorboloković

University Singidunum
Belgrade

INNOVATIVE WAYS OF INTERPRETING UNKNOWN WORDS AND EXPRESSIONS IN *AVANTURE KRALJEVIĆA MARKA* BY BRANKO STEVANOVIĆ

Summary: The paper explores innovative ways of interpreting uncommon and archaic words and expressions in Branko Stevanović's collection of poems for children *Avanture Kraljevića Marka*. The paper is focused on determining – the contexts where the words and expressions are found; procedures applied in the words/expressions description and/or explanation; whether the poetic form contributes to understanding the details coming from Kraljević Marko's biography, both historic and legendary. Stevanović puts numerous Turkish words, archaisms, phraseologisms and proverbs in the contemporary context, and their explanations are given in the form of rhymed verses, as comments interpolated in the text or as footnotes. In this way, the author manages to connect different literary genres, as well as functional styles (belles-lettres style and scientific style). All the aforementioned is a strong motivation for students to acquire words and expressions that usually do not belong to their vocabulary, both active and passive, and thus overcome the obstacles in the reception of a literary text.

Keywords: unknown words and expressions, interpretation, reception, innovation, epic biography, Marko Kraljević, poetry for children and youth.